

AART DE GROOT

HARCOLNI AZ IGAZSÁGÉRT ÉS AZ EGYHÁZ EGYSÉGÉÉRT

Acontius és Sommer a *Stratagemata Satanaer*ől (1565, 1570)*

Acontius *De stratagematis satanae*¹ című híres könyvének recepciótörténetében érdekes fejezetet képvisel Johannes Sommer kolozsvári professzor 1570-ben keletkezett feldolgozása. A Londonban született mű, amelyet Baselben nyomtat-
tak 1564-ben – és egy év alatt egy második, nagymértékben bővített és javított ki-
adást, valamint egy francia fordítást is megért – néhány év múlva Sommerhez is
eljutott.² Ő nem sokkal azelőtt csatlakozott az erdélyi unitáriusokhoz, és úgy vél-
te, hogy rövidítéssel és átdolgozással növelheti azt a hatást, amelyet e munka az
akkoriban dúló heves teológiai vitákra gyakorolt.

Sommer változata azonban nem jelent meg nyomtatásban. A kézirat, amelyet
a kolozsvári unitárius könyvtárban őriztek meg³, teljesen feledésbe merült. Kellő
figyelmet ennek a kéziratnak csak a közelmúltban szentelt Pirnát Antal, aki az er-
délyi antitrinitáriusok ideológiájáról írt, 1961-ben megjelent művében⁴ részletesen
ismertette Sommer szerepét az 1570-es évek radikalizáló antitrinitarizmusában.
Feltételezem, hogy Pirnát könyve ismert. Pirnát után Antonio Rotondò is beható-
an tanulmányozta Sommer Acontius-traktátusának kéziratát. Az 1969-ben publi-
kált, Sommer fejlődési folyamatáról szóló dolgozatában Pirnát önállóan vizsgálta
meg a rendelkezésére álló forrásokat, és ennek a tanulmánynak alapján egyes

*A tanulmány a *György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16–17th Centuries* cí-
mű kötetben jelent meg, Bp., Balassi kiadó, 2000. 79–88. Fordította: Konecz László

¹ Legújabb kiadás: Giacomo Aconcio, *Stratagematum Satanae libri VIII*, a cura di Giorgio Radetti,
Firenze 1946 (Edizione nazionale dei classici del pensiero italiano, 7). Ebben a dolgozatban használ-
tam: *Jacobi Acontii Satanae Stratagematum libri octo...* Editio critica curavit Gualtherus Koehler,
Monaci 1927. Kiadások és kapcsolódó irodalom l.: *Bibliotheca Dissidentium*, XIV, 55-117. Vö.
Erich Hassinger cikkével: TRE, kiadta Gerhard Krause és Gerhard Müller, I, 402-407. Acontius éle-
téről: Charles Donald O'Malley: *Jacopo Aconcio*, trad. di Delio Cantimori, Roma 1955.

² A második, bővített kiadást – akárcsak az elsőt – Baselben nyomtatták 1565-ben (a Koehler-
kiadásban AI jelöléssel). A következő jegyzetben idézett kézirathoz Sommer olyan bibliai textu-
sokat is említ (189), amelyek az első kiadásban még nem szerepeltek, hanem csak a második ki-
adásba illesztette be őket Acontius (kiad.: Koehler, 64f.)

³ Academia III. Nr. 1669 (*The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the
Library of Academy in Cluj-Napoca*, Szeged, 1997. Nr. 1669) Kodex of Matthäus Toroczka, Nr.
XXVI, 351-928. Köszönöm Balázs Mihály professzor úrnak, hogy szíves volt elküldeni nekem a
kézirat egy fénymásolt példányát.

⁴ Pirnát Antal: *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren*, Bp., Aka-
démiai kiadó, 1961. 21–29.

pontokban eljutott az események részletes rekonstrukciójához.⁵ Legújabban Balázs Mihály foglalkozott ezzel a traktátussal az erdélyi antitrinitarizmusról írott könyvében.⁶ Egyes megfigyeléseit referátumomban később még említeni fogom.⁷

Dolgozatomban azzal a kérdéssel szeretnék foglalkozni, milyen módon hasznosította Sommer az Acontius-művet a maga vallásos céljaira. Nemcsak stilisztikailag, hanem tartalmilag is jelentős különbségek mutatkoznak a két munka között. Sommer az előszóban leírja, miképpen dolgozta fel a meglehetősen terjengős munkát. Nyíltan beismeri, hogy saját gondolatokat és példákat is hozzáfűzött a műhöz. „Caeterum inventio et methodus Acontii tota est, saepe etiam et phrasis”, hangsúlyozza mégis. Más szavakkal: a könyv Acontius saját műve marad. Mindkettejüknek – Acontiusnak és Sommernek – ugyanaz volt a célja: az egyház számára és javára dolgozni („ut ecclesiae prodesset”). Aztán újra hangsúlyozza, hogy: „Acontius ipse in manibus est”: „magát Acontius tartjátok most kezeitekben” (853). A továbbiakban megvizsgáljuk, hogy ez milyen mértékben igaz.

A stílári változtatásokat és irodalmi vagy történeti jellegű hozzáfűzéseket, amelyeknek láncolata Sommer parafrázisának egészen végigvonul, most figyelmen kívül szeretném hagyni. A tartalomra összpontosítok. Mindjárt megjegyzendő azonban, hogy az eredeti *Satanæ Stratagematum libri octo* tartalma csak nehezen szigetelhető el a formától. Aki Acontius írását olvassa, csodálkozni fog azon, milyen nehézkesen halad néha a gondolatmenet, milyen gyakran ismétli magát a szerző, és – pszichológiai megfigyeléseinek elképesztő élessége ellenére – milyen bizonytalanul nyilatkozik saját helyzetéről. Mindezek írói munkájának céljával állnak összefüggésben, amely nézetem szerint kettős jellegű. Acontius egyrészt azt reméli könyvétől, hogy hosszú távon hozzájárul majd a Sátán működésének az egész kereszténységre kiterjedő megszüntetéséhez, hogy így mindazok, akik Krisztusban hisznek, kölcsönösen testvérként fogadják el egymást. Rövid távon azonban egészen konkrét célt tart szem előtt: saját, holland református menekültekből álló londoni gyülekezete szellemi helyzetének megerősítését. Olyan tagja volt a gyülekezetnek, mint a többi, ám nagy nehézségekkel küszködött, hiszen a többiek kiközösítették. Teológiai képzettség híján sokat fáradozott azon, hogy az ige jelentésének pontosan utánajárjon, hogy az a konkrét helyzetekben ne Acontius tekintélye alapján, hanem a szellem erejével érvényesüljön. És ehhez sok szóra volt szüksége. Acontiusnak nem volt egyházi tisztsége, és az általa a londoni református gyülekezetekben megfigyelt egyházi események igen kritikus vizsgálatát

⁵ Antonio Rotondò: *Studi e ricerche di storia ereticale italiana del cinquecento*, I, Torino 1974 (Pubblicazioni dell' Istituto di scienze politiche dell' Università di Torino, vol. XXXI), 172-180.

⁶ Balázs Mihály: *Early Transylvanian Antitrinitarianism (1566-1571). From Servet to Palaeologus*, Baden-Baden & Bouxwiller, 1996 (*Bibliotheca Dissidentium, Scripta et Studia*, nr. 7), 196-204.

⁷ Csak csodálkozni lehet azon, hogy Unghváry Sándor milyen felületesen írja le Acontius és Sommer törekvését *The Hungarian Protestant Reformation in the Sixteenth Century under the Ottoman Impact* c. könyvében. (Essays and Profiles, Lewiston etc. é.n. Texts and Studies in Religion, 48.) Ennek okáért dolgozatomban figyelmen kívül fogom hagyni ezt a könyvet.

csak nagyon elővigyázatosan adhatta elő. És ehhez is nagyon sok szóra, illetve szófordulatra stb. volt szüksége. Acontius érveinek helyes megítélése végett szükségesnek találom a „VIII könyv” keletkezéstörténetének rövid ismertetését.

Acontiusnak az ún. Causa Hamstedii adta az indítékot a „Stratagemata Satanae” vizsgálatára és leírására, ezt Auke Jelsma már 1960-ban meggyőző módon kimutatta.⁸ Adriaan Cornelius van Haemstedét, aki a németalföldi reformátusok gyülekezetének papja volt Londonban – a lázongó Németalföldről a spanyol inkvizíciós politika kiéleződése óta sok protestáns menekült ide –, gyülekezetének és az egyházi tanácsnak egy része eretnekséggel gyanúsította, mert anabaptista menekülteken segített. Kimerítő vita indult el arról, mennyire fogadható el a reformátusok által az anabaptista inkarnáció-tan, amely nem fektet kellő hangsúlyt a megváltó emberi természetére. Amikor pedig Haemstede nem volt hajlandó vétkét beismerni, kiközösítették, „kiadták a Sátánnak”, ugyanúgy, mint korábban barátját, Acontius-t. Később néhány alkalommal mindketten megpróbálták megbeszélni a vitatott pontokat az egyházi hatóságokkal, de hiába: a németalföldi kálvinisták olyan szilárdságot tanúsítottak, amelynek Edmund Grindal, London püspöke – aki a menekült-gyülekezetek szuperintendenseként az egyházi cenzúra jóváhagyása felől döntött – végül engedni kényszerült. Haemstedének újból emigrálnia kellett. Haláláról (1562?) nem maradt fenn tudósítás. Acontius, akinek I. Erzsébet királynő udvarában mérnöki állása volt, a spanyol menekültek londoni gyülekezetéhez csatlakozott, ahol más disszidensekkel együtt rátalálhatott az annyira óhajtott vallási türelemre.⁹ Itt kezdte a németalföldi menekültek gyülekezeteiben végbemenő jelenségeket a *Stratagemata Satanae* nézőpontjából szemlélni, és erről traktátust írni. A mű nagy időszükében keletkezett. Az első kiadást, amelyet 1564-ben adtak ki (a címlapon 1565 szerepel), rövid időn belül követte a jelentősen kibővített második. A mű keletkezéstörténete körül még sok a bizonytalanság. Acontius halálának éve a Haemstedééhez hasonlóan ismeretlen; O'Malley feltételezése szerint 1566-ban vagy 1567-ben halt meg.¹⁰

A németalföldi református egyházi tanács és Haemstede között folyt tárgyalások iratai bepillantást nyújtanak a két fél érvelésébe, és lehetővé teszik a Causa Hamstedii különböző szakaszainak pontos, sőt helyenként szóról szóra való nyomon követését.¹¹

⁸ A. J. Jelsma: *Adriaan van Haemstede en zijn martelaarsboek*, Gravenhage 1960, különösen az 5. fejezet: „De nasleep van de ‘Causa Hamstedii’ in het werk van Acontius”, 206–228. Vö.: A. J. Jelsma: *Waarom de reformetie mislukte*, h. n., 1993 (Kampfer oraties, 2). L. továbbá: O'Malley, i. m., 56–65: „La controversia fra Adriaan van Haemstede e la chiesa olandese dei rifugiati”.

⁹ A. G. Kinder: *Casiodoro de Reina*, London, 1975, 23; Owe Boersma: *Vluchtig Voorbeeld. De Nederlandse, Franse en Italiaanse vluchtelingenkerken in Londen, 1568–1585*, h. n., 1994, 31, 33.

¹⁰ O'Malley, i. m., 50f.

¹¹ *Kerkeraads-protocollen der Nederduitsche vluchtelingen/kerk de Londen 1560–1566*, uitgegeven door A. A. van Schelven, Amsterdam, 1921 (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap de Utrecht, III/46), 445–466.

Csak ennek a történetnek az ismeretében válnak Acontius fejtegetései és vádjai teljesen érthetővé. Különösen az lesz világos, hogy Acontius a cenzúra érvényesítése jogosságának kérdésében és az egyházi közösség hitvallási alapjának keresése közben nem valamiféle elméleteket próbál ki, hanem az a célja, hogy a londoni gyülekezetben véget vessen a szakadásnak, és hittestvérei figyelmét felhívja a folyamat mögött rejlő sátáni kísértésekre.¹²

Bármilyen ügyesen valósította is meg Sommer átdolgozásában az eredeti mű nyolc könyvének ötre csökkentését, Acontius műve ezáltal elméleti irodalommá vált, amelynek nyelvezetében már nem érvényesül hűségesen az eredeti munka kifejezőereje. Az átdolgozás Sommer önálló műveként méltatható. Ehhez számítsuk hozzá, hogy – bár lényegében és célkitűzésében követi az eredetit – közelebbi megfigyelés mellett sajátos változtatások tűnnek elő, amelyek által Sommer az olvasó tekintetét Londonról Erdélyre irányítja. Acontius a keresztények szívében levő *Stratagemata Satanae*-ről ír, Sommer pedig szívesen egyetért vele, beleértve a teológusok és egyházi vezetők viselkedésének vizsgálatát is. Acontius klérus-elemzésében egész Európában sokan önmagukra ismerhettek.

Négy példa segítségével szeretném megvilágítani a Sommer és Acontius közötti viszonyt: a keresztlés gyakorlatával, a szentháromságtannal, a „prófétalással” és a hitvallás kérdéskörével.

Sommer néhány helyen részletesen ír a keresztlés tanáról és szertartásáról (856, 870, 875f., 891f.), míg Acontius erről egyáltalán nem beszél. Ez a különböző körülményeknek tudható be, amelyeket a két szerzőnek figyelembe kellett vennie. Hogy konkrétan mi adott alkalmat arra, hogy Sommer a keresztény tanok változásairól szóló fejezetbe egy, a gyermekkeresztség kialakulását tárgyaló hosszabb részt iktasson be, képtelen vagyok megmondani. Az azonban, hogy Acontius fejtegetései során szinte soha nem hivatkozik a keresztlésre – nem-hogy a keresztlés módját bírálni merné, mint Sommer –, érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy éppen az anabaptistákkal való kapcsolat volt a Causa Hamstedii oka. Acontius egyszerűen elkerülte ezt az érzékeny pontot.

Acontius értekezésének érdekes megváltoztatására hívja fel a figyelmet Rotondò a Sommer teológiai fejlődését felvázoló írásában.¹³ Amikor Acontius a keresztény tan és gyakorlat elfajulását bírálja, mindenféle példákat hoz fel a liturgia, házasságjog stb. területéről.¹⁴ Sommer nem veszi át ezeket, ehelyett a szentháromságtan történetét tárgyalja (856f.). Londonban nem voltak vitatottak az erre vonatkozó locusok, és hogy Acontius antitrinitárius gondolatokat táplált-e, még mindig vita tárgya; a *Stratagemata* nyolc könyvében ez a téma minden-

¹² Grindal püspökhöz intézett *Epistola apologeticájában*, amelyben Acontius kéri, hogy újra felvegyék az egyház közösségébe, ugyanezek a kérdések bukkannak fel; I. a *Satanae Stratagematát* követő szöveget Koehler kiadásában, 235-242.

¹³ Rotondò, i. m., 175f.

¹⁴ *Satanae Stratagemata*, Koehler-féle kiadás, 8.

esetre homályban marad. Hogy Sommer Acontius-feldolgozásába beiktatja a szentháromság-dogma nyílt bírálatát, az akkori helyzetére való tekintettel érthető – hiszen fokozatosan eljut a szentháromságtan teljes tagadásához –, csakhogy „hütlén” az Acontius-eredetihez.¹⁵

Némileg naivnak tűnik, hogy Acontius, aki olyan élesen felismerte a Sátán működését a teológiában és az egyházi grémium működésében, csak jót vár a „prófétálástól”. Bárhogy áll is a dolog, Sommernek, akitől távol áll mindenféle zsarnokság – a felekezetit is beleértve –, ugyancsak fontos a „ius sedentium” és a „libertas sententiarum” (923) megtartása. Még fölül is múlja Acontiusnak ennek a régi egyházi intézménynek a felbecsülésében, amelyet a reformáció korában egyes városokban (például Zürichben és Londonban) felújítottak (895–904).¹⁶ Balázs Mihály, aki a Sommer-változatnak ezt a részét részletesen tárgyalja, ezzel magyarázza, hogy a kéziratot nem nyomtatták ki: az értekezést új formájában az akkori erdélyi viszonyok között spiritualista jellegűnek, és ezért nyomtatásban való terjesztésre alkalmatlannak tekintették.¹⁷

A London és Kolozsvár közötti különbségek leginkább akkor kerülnek napvilágra, ha összehasonlítjuk az apostoli hitvallásnak a két műben betöltött szerepét. Erről bővebben szeretnék beszélni.

Milyen szerepe van az apostoli hitvallásnak Acontiusnál? Az előzőleg meghatározott sajátos feltételeknek megfelelő hitvallás keresése közben Acontius megemlíti ugyan az apostolicumot, de mindjárt hozzáteszi, hogy az igaz keresztényeket nem lehet már ezzel az elkoptatott és hajlékony szöveggel egyesíteni. Kénytelen természetesen elismerni, hogy a protestáns és katolikus egyházak mind erre a hitvallásra alapoznak, de épp ezért nem hirdetheti, hogy ez az egység köteléke. Hiszen szerinte a katolikus egyház téved. Továbbá figyelembe kell venni, hogy a keresztény tan legelőkelőbb része, a megigazulás-tan hiányzik az apostoli hitvallásból.

Sommernél viszont kitűnik, hogy szerinte az apostoli hitvallásnak még mindig megvan a maga haszna. Erdélyben az 1570-es években a katolikus és a három protestáns felekezet közötti kapcsolat teljesen fölösleges megterhelését je-

¹⁵ Acontius műve talán eleve rendelkezett bizonyos antitrinitárius háttérrel, amelyet Sommer explicitté tehetett, amint azt Rotondò állítja: „Nel compendio degli *Stratagemata Satanae* il Sommer esplicitava o piuttosto, a torto o a ragione, deduceva presupposti antitrinitari dal latitudinarismo teologico dell' Aconcio” (Rotondò, i. m., 190; vö.: 180) Ezt kétlem, bár tudom, hogy Rotondò Cantimorit követi, aki hajlamos volt arra, hogy történelmi tekintetben nagyon komolyan vegye a hagyományos protestáns egyházak vezetőinek Acontius ellen megfogalmazott vádjait (Delio Cantimori: *Italianische Haeretiker der Spätrenaissance*, németre fordította Werner Kaegi, Basel, 1949, 317–320).

¹⁶ A profétálással és a „lex sedentiummal” kapcsolatban l.: George Huntston Williams: *The Radical Reformation*, harmadik kiadás, Kirksville (Miss.), 1992, különösen 521 és 1254 (Sixteenth Century Essays and Studies, XV).

¹⁷ Balázs Mihály, i. m., 202-204.

lentette volna az apostoli hitvallás elvetése, főképp azért, mert a vitatott kérdésről, a szentháromságtanról nem szól.¹⁸

Ezenkívül figyelembe kell venni azt is, hogy Acontius írása egy református gyülekezetben született, míg Sommer az antitrinitáriusok egyik szóvivője volt. A református egyházfelfogás lényegéhez tartozik, hogyha egy hitvallást Isten szavának megfelelően tételeznek, az összeköti a tagokat. Az antitrinitáriusokról legutóbb azt mondta Balázs, hogy hitvallásaikat pusztán alkalmi célokat szolgáló, tanító jellegű összefoglalásoknak tekintették, amelyeket bármikor meg lehetett változtatni („merely as didactic summaries serving occasional purposes, which could be modified at any time”).¹⁹ Ezt szem előtt kell tartanunk, amikor a két mű közötti, a hitvallásra vonatkozó eltéréseket vizsgáljuk.

Acontius a Haemstede ellen folytatott eretnekségi per hatására írta értekezését. Az, hogy saját egyháza a pápisták inkvizíciós gyakorlatához nyúlt vissza, a lehető legmélyebben megrázta. Haemstede elítélésében és elűzésében a „stratagemata Satanae” működését látta. Könyvétől pedig azt remélte, hogy felfedi a reformátusok eljárásának sátáni voltát, és így a jövőben mindenekelőtt a reformátusok között – de lehetőleg a többi felekezettel is – helyreállítható lesz a hitbeli egység. Ehhez egy olyan hitvallást ajánlott, amely Symbolum Acontianum néven vált ismertté. Ebben az egyházi béke érdekében megpróbálta a „szükségeseket” (necessaria) összefoglalni.²⁰ Célja az egyház határainak megállapítása és megóvása volt. Ahhoz, hogy ténylegesen megfeleljen céljának, e hitvallás csak a legfontosabb hitelveket tartalmazhatta, amelyeknek így valóban érvényesnek kellett lenniük. Nagyon részletesen kidolgozza a feltételeket, amelyek között azok az egyháztagok, akiknek a hitvallással szemben kételyei vannak, még megtűrhetők az egyházi közösségben. Különbséget tesz eretnek és hitelhagyó között: az első a közösséghez tartozónak tekinthető, amíg eltérő tanai

¹⁸ „Satius itaque erat generalem aliquam confessionis formam de necessariis ad salutem doctrinae capitibus retineri, qualis in symbolo apostolorum expressa est, quam ultro hostes in perniciem nostram armare, et dissentientibus illis de fide locutionibus ad calumniam ipsis viam sternare. Nam si una est fides, quorsum tanta diversitas”, (923). „Ostensum est prius, quae ad salutem cognitum sunt necessaria, ex illis facile apparet, quae in eiusmodo symbolo comprehendere debeant sic ut nec redundet nec desit quempiam. Et habet sane omnia illud quod Apostolicum vocamus, verum usus iam olim nullus est. Cum nam illo nos profiteamur christianos debebant in fidelibus agnosci, quotquot illud recipiunt, sed hodie nil minus fit. Nisi quis enim omnes subdistinctiones, et minutissimas monachorum subtilitates se credere confirmet, quantumvis symbolum recipiat reiicitur ac nisi omnibus subscribat, sine exceptione haereticus habetur”, 923. *Refutatio scripti Petri Carolii* (Ingolstadii 1583) c. művében Sommer teológiai summát fogalmaz meg: „Summa doctrinae Apostolicae de Deo et unigenito filio suo Jesu Christo”, f. 30-34. Ez a fejezet sok egyszerű hitelvet tartalmaz, bizonyító passzusokkal együtt.

¹⁹ Balázs Mihály: i.m., 44.

²⁰ A „necessariáról” l.: Johan Mark Riens Diermanse: *De fundamentele en niet-fundamentele geloofsartikelen in der theologische discussie*, Franeker, 1974; Wilfried Joest: *Fundamentalartikel*, TRE, XI, 727–732.

nem érintik a „necessariá”-t, és (anélkül, hogy eszméit hirdetné) a Biblia szavának határain belül van. A hitehagyó a közösségen kívül helyezte magát, amennyiben többé nem veti alá magát a Biblia tekintélyének. Ennek ellenére ő sem kényszeríthető arra, hogy meggyőződéséről lemondjon. Testvéri magatartásnak kell uralkodnia, az igazság ügyében azonban nem szabad alkudozni. Ezért nem nevezném Acontius állásfoglalását – mint Rotondò – latitudinarizmusnak.²¹

Amennyiben az eszmetörténet Acontius-t a vallási türelem egyik első harcosaként tartja számon – hiszen erőlesen védte a lelkiismereti és szólásszabadságot, és tiltakozott az erőszak hitkérdésekben való gyakorlása ellen –, nem szabad elfeledni, hogy nézete szerint az egyházban nincs hely nem kötelező érvényű kijelentések számára. Nagyon élesen elítélte a tekintélyelvű pápai egyházat, a hívők újszövetségi gyülekezeteként értelmezett egyházat azonban nem utasította el. Acontius hitvallás-javaslatát nem tekinthető valamely deista szemléletről áthatható, felvilágosodás-kori gondolkodás kifejezésének. A hitvallás nem fosztható meg sajátos kifejező erejétől semmiféle általános emberiség-vallás kedvéért.²² Jellemző, hogy Acontius az apostoli hitvallásban a megigazulást, a reformáció legfontosabb pontjának megnevezését hiányolja; ez okból nincs meg a hitvallásoktól napjainkban elvárt ereje – mondja –, és ezért vált az emberek számára semmitmondó formulává. Úgy gondolom, hogy Acontius törekvését, amelyet hitvallásának kidolgozása közben követett, leginkább azzal jellemezhetem, hogy amennyiben a „necessariá”-hoz tartozó kérdéseket tisztáztuk, a többi hitkérdésről való vita a Szentírás alapján szabadon bontakoztatható ki. Eközben a „prófétálás” kifejezetten mindenkinek – tehát nevezetesen a laikusoknak is – garanciaként szolgál a klerikalizmus és a vallási kényszer ellenében. Mindent egybevéve megállapíthatjuk, hogy Acontius számára elsősorban az egyház egyisége volt fontos.

Sommer szövege az egyetemes keresztény hitvallás szerepét taglaló részekben meglehetősen eltér az Acontiusétól. Mint Acontius, Sommer is azon fáradozik, hogy a keresztény hitet érthető, bibliai szavakban írja le, csakhogy míg Acontius az időszerű, összekötő erejű hitvallás keresése közben nem elégszik

²¹ Rotondò, i. m. 180, 190; vö. Martin Schmidt: *Ecumenical Activity on the Continent of Europe in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (A History of the Ecumenical Movement 1517–1948, ed. By Ruth Rouse and Stephen Charles Neill, London 1954) Acontius állásfoglalásáról: „This Biblical humanism which reduces christian ethics to the forgiveness of sins and mercy [...] and which, with carefull minuteness, questions Church history as to the preservation or abandonment of pure doctrine and of the original life of the Church, manifests one of the most important springs of ecumenical thinking in that it rests on the central truth of redemption, and, without becomming indifferent to truth, regards heretics as still fruitfull branches in the Church because of their acceptance of the authority of Scriptures”, 76.

²² Vö.: Erich Hassinger: *Studien zu Jakobus Acontius*, Berlin, 1934, 78 (*Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte*, 76).

meg az apostoli hitvallással, mert az egyfelől túl sokat, másfelől pedig túl keveset mond, Sommer mégis hasznosnak tartja – úgyszólván elemi hitvallásként.

Sommer számára voltaképpen „akadályt” jelent a hitvallás, mert a Sátán mesterkedése újból és újból visszaél vele. Valahányszor megpróbáljuk hitünket új szavakban kifejezni – mondja –, azt kiáltják ránk, hogy új hitrendszert találunk ki, és új szekta alakult. Sommer meg szeretné tartani a hitkérdések továbbtárgyalásának lehetőségét anélkül, hogy ezért mindjárt eretnekséggel gyanúsítsák. Ez akkor válna lehetővé, ha az apostoli hitvallást – amely minden olyasmit tartalmaz, amit az üdvösséghez tudni kell („quae ad salutem cognitum sunt necessaria”, 923.) – kiindulópontként fogadnánk el. Emellett persze nem lehet elvárni, hogy miután egy hitvallást írásban rögzítették, szóról szóra, „pertenciter” védelmezni kelljen. És sajnos az idők folyamán apró részleteket („minutissimae subtilitates”) fűztek az eredeti szöveghez, amelyeket most a hitvallás törzsével együtt kell elfogadni (918.), így hovatovább fontosabbnak tűnik azt kideríteni, hogy lutheránus vagy Zwingli követője-e valaki, mint a kereszténység tudata (918).

Befejezésékképp még egy megjegyzés: Sommer szerepe az Erdélyben kibontakozó antitrinitárius mozgalomban még nem eléggé tisztázott. Elcsodálkoztató merészséggel kezdett a szentháromság dogmájának bírálatába – ami például jól ismert nyolc tételéből világosan kitűnik.²³ Ezeket egy évvel az Acontius-értekezés átdolgozásának lezárása után állította fel. Úgy tűnik ebből, hogy mielőtt nekifogott volna szentháromság-kritikáját kifejtteni, egy hasonlóan kritikus szellem révén akart megerősödni. Az Acontius-könyv átdolgozásának jelentősége a történelem folyamán valószínűleg inkább a szerzőre magára korlátozódott. Saját teológiai fejlődésében Sommer mégis úttörő jelentőségre tett szert.²⁴ Míg Acontius az egyház egységére törekedett, Sommert végső soron az igazság elmélyítése iránti heves vágy kerítette hatalmába. De a sátáni „Stratagemata” Kolozsváron nem kevésbé volt jelen, mint Londonban. Sőt talán még inkább.²⁵

²³ Theses de Deo trino in personis, uno in essentia, ex eius fundamentis desumptae, kiadása a *Tractatus aliquot christianae religionis* (Ingolstadii 1583) kötet végén. Vö. *Refutatio scripti Petri Carolii* c. munkája első könyve első fejezetének feliratával „Trinitas cognitionem non esse ad salutem necessariam, ideoque non acerbe de illa esse contendendum”. A szöveghez csak Stanislaus Lubieniecus: *Historia reformationis Polonicae*-jének alapján férhettem hozzá (Freistadii 1685); új kiadás: Henricus Barycz, Varsoviae 1971, 234–238 (Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych, 9).

²⁴ Vö. Rotondò megfigyeléseivel, i. m. 190.

²⁵ Egyenesen feltűnő, hogy *Refutatio scripti Petri Carolii* c. munkájában milyen gyakran emlegeti a Sátánnak az egyháztörténetben és saját korának hitvitáiban játszott szerepét, tejesen az acontiusi értelemben.

Biblia, prédikáció, lelkeszi hivatás, teológia. Minden keresztény egyház alapvető fogalmai ezek, de nem minden egyházban kapnak azonos hangsúlyt, sőt egyiket-másikat gyakran nem is azonos jelentéssel használják. Olvasóink nagyobb nyitottságú tájékoztatására alább egy svájci szabadelvű-református lelkész és teológus cikkét adjuk közre, amely a bibliai és teológiai egyházértelmezés értékváltozásait tekinti át.

MAX ULRICH BALSIGER

TEPLOS BIBILIA NÉLKÜL? – VALLÁS TEOLÓGIA NÉLKÜL?*

Ne prédikáljunk többé?

A *Reformatio/ZeitSchrift* című folyóirat 2003/3-as számában megjelent egy glossza Peter Niklaus tollából a Németországi Evangélikus Egyház (EKD) zsinati vezetőinek hivatalos közleményéről. Ebben elismeréssel írtak az egyik ülészakuk alkalmával tartott reggeli áhítatról, amelyen bejátszották Herbert Groenemeyer *Ember* című énekét. Ezt a következőképpen kommentálták: az ének szépsége abban áll, hogy *emberi érzelmekről* szól, és hogy Groenemeyer *nem prédikál*. Egy kritikus így nyilatkozott: „Ennél szebben nem lehetne bizonyítani, hogy az egyház, amely egyre jobban szót ért a világgal, még a világ értékelési mércéjének is aláveti magát, s végül majd az *igehirdetés öskeresztényi közlési formáját, a prédikációt is negatív eljárásnak bélyegzi.*”

A prédikációról való lemondás mint új egyházi erény? A Biblia helyett emberi érzelmekről szóló istentisztelet?

A Biblia és annak használata egyházi „proprium”, vagyis az egyházak sajátossága, és „szót adni” a Bibliának éppen az, amit az egyházon kívül senki más nem tesz. Márpedig erre a rohamosan előretörő bibliai analfabetizmus korában nagy szükség volna.

Az ötvenes évekre emlékeztet ez, amikor azt vallották, hogy „az Ige egyházának” a dolga az igehirdetés – és semmi más. A legbanálisabb gyűlést is igemagyarázat nyitotta meg, és az istentiszteleteken az egyházi zene csak igéhez

* Forrás: *Schweizerisches Reformiertes Volksblatt*, 2004. február. Jakabházi Béla-Botond fordítása